

Şâban 868 (24 Nisan 1464) tarihli müellif hattı nüshası Chester Beatty Library'de (nr. 5040) bulunan eser, kütüphane kayıtlarında *et-Tercih ve't-tenkih 'ale'l-Kudûrî* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 601; Şehid Ali Paşa, nr. 915/1), *et-Tercih ve't-taşhîh 'ale'l-Kudûrî* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 500), *Taşhîhu Muhtaşari'l-Kudûrî* (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1074), *Şerhu müşkilâtî'l-Kudûrî* (İÜ Ktp., AY, nr. 2642) ve *Hâşiye 'alâ Muhtaşari'l-Kudûrî* (Millet Ktp., Murad Molla, nr. 796) adıyla da geçmektedir. Şevket Kerâsnîş'in Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırladığı eser (1417/1996, Külliyyetü'ş-Şerîa) Ebû Muhammed Şerîf Mağribîzâde tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Sezgin, I, 455). **16.** Abdürrahim b. Ali el-Âmidî, *el-Mühimmü'z-zarûrî* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 728-730; Lâleli, nr. 1016). **17.** Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Fazl el-Erzincânî, *Şerhu'l-Kudûrî* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 731). **18.** Abdullah b. Hüseyin b. Hasan b. Hâmid, *Hadâ'ıku'l-'uyûn fi Şerhi Muhtaşari'l-Kudûrî* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2376, 2378; Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, nr. 1355). **19.** Bedreddin Ahmed b. Muhammed er-Râzî (İbnü'l-Muzaffer), *Şerhu Muhtaşari'l-(Müşkilâtî)'Kudûrî* (Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 211; Lâleli, nr. 1160, 1161). **20.** İlyâs b. Ali, *Şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 773). **21.** Ömer b. Dânişmend, *Şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî* (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 76). **22.** Bostanzâde, *Şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî* (İzmir Millî Ktp., Yazmalar Katalogu, nr. 1577). **23.** Cemâleddin Mutahhar b. Hüseyin el-Yezdî, *el-Lübâb Şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî* (Çorum İl Halk Ktp., nr. 1528).

Kaynaklarda ayrıca *el-Muhtaşar'a* İbnü'l-Muhaddis er-Res'anî, İsmâil b. Hüseyin el-Beyhakî, Muhammed b. Resûl el-Mûkânî, Muhammed b. Abdullah eş-Şibî, Ebû İshak İbrâhim b. Abdülkerîm el-Mevsilî, Muhammed Şah b. Muhammed (İbnü'l-Hâc), Ebû'l-Abbas Muhammed b. Ahmed el-Mahbûbî, Nâsır b. Hüseyin el-Alevî el-Bestî, Nasr b. Muhammed el-Hut-telî, İbn Vehbân gibi müelliflerin şerh ve hâşiye yazdıkları belirtilmektedir.

Şâfiî fakih Abdürrahîm b. Muhammed el-Mevsilî, Zahîrüddin Muhammed b. Ömer en-Nevcâbâzî, müfessir ve edip Münşer *el-Muhtaşar*'ı ihtisar etmiş, Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Hakîmî ile Ebû Bekir b. Ali el-Âmilî de eseri naz-

ma çekmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1632, 1634; Sezgin, I, 455).

Tercümeleeri. *el-Muhtaşar*'ı Ch. Solvet Fransızca'ya (Paris 1829), Rosenmüller cihadla ilgili kısmını Latince'ye (*Analecta Arabica*, Leipzig 1825-1826), G. N. Bousquet ve L. Bercher muâmelâta dair bir bölümünü Fransızca'ya (Le statut personnel en droit musulman hanéfite, Tunus 1952), Georg Helmsdörfer, nikâhla ilgili kısmını *Des Abul Hasan Ahmed ben Mohammed el Koduri aus Bagdad moslemitisches Ehrerecht nach hanefitischen Grundschriften herausgegeben* adıyla Almanca'ya (Frankfurt 1822, 1832) tercüme etmiştir.

Eserin Türkçe'ye ilk çevirisinin ne zaman yapıldığı tesbit edilememiştir. Londra'da School of Oriental and African Studies'in öğretim üyelerinden Mr. Mundy'nin özel kitaplığında kayıtlı (nr. 89) Türkçe Kudûrî çevirisinin baş tarafı eksik olup 888 (1483) yılında istinsah edilmiştir. Eser, Türkler'in edebî yazı dilinden İslâm sonrası Oğuz yazı diline geçiş aşamasında yazılmış bir kitap olarak nitelenmektedir (Korkmaz, s. 231). Ayrıca Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde (Haraççoğlu, nr. 558) müellifi belli olmayan, 949'da (1542) istinsah edilmiş *Tercüme-i Kudûrî* adlı bir eser bulunmaktadır.

el-Muhtaşar'ın bilinen diğer Türkçe çevirileri şunlardır: **1.** Muhammed Emin Fehim Paşa, *Tercüme-i Kudûrî (Kitâbü'l-Azizî fi'l-Muhtasari'l-Kudûrî*; İstanbul 1281, 1304, 1309, 1314, 1315, 1316, 1320, 1323). *Aziziyye* adıyla meşhur olan tercümede eserin metni kelime veya cümleler halinde parantez içerisinde yazılmış, arkasından Türkçe'si verilmiştir. **2.** Hüseyin Hüsnü, *Sual ve Cevaplı Kudûrî Şerîf Tercümesi* (İstanbul 1329). Eserin tahâretten hacca kadar olan bölümleri madeler haline getirilerek tercüme edilmiştir. **3.** İsmâil Müfid Efendi, *Tercüme-i Muhtasar-i Kudûrî* (İstanbul, ts.). **4.** Muzaffer Ozak, *Kudûrî-i Şerîf Tercümesi: Sualli-Cevaplı* (İstanbul 1958). **5.** Süleyman Fahri, *Kudûrî Metin ve Tercümesi* (İstanbul 1967, 1979). **6.** Ali Arslan, *Kudûrî Metni Tercemesi* (İstanbul, ts., Arslan Yayınları). **7.** Seyyid Fahreddin, *Kudûrî Tercümesi* (Isparta Uluborlu Alâeddin İlçe Halk Ktp., nr. 2194).

BİBLİYOGRAFYA :

Kudûrî, *el-Muhtaşar* (nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza), Beyrut 1418/1997; Tahâvî, *el-Muhtaşar* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1370/1950, s. 445-476; Alâeddin es-Semerkanî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, Beyrut 1405/1984, I, 5;

Keşfü'z-zunûn, II, 1631-1634; M. Aşık İlahî el-Berenî, *et-Teshîlü'z-zarûrî li-mesâ'ili'l-Kudûrî* (nşr. Abdülhafız el-Mezâhirî el-Mekki), İstanbul, ts., neşreden giriş, I, 3-7; Brockelmann, *GAL*, I, 183-184; *Suppl.*, I, 295; *İzâhu'l-meknûn*, II, 450; A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library a Handlist of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1964, VII, 14, 181; Sezgin, *GAS*, I, 452-455; Zeynep Korkmaz, "Eski Bir Kudûrî Çevirisi", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* (1966), Ankara 1968, s. 225-231; Abdülvehâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-'ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 334-335; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 37, 49, 57, 67, 70, 89, 93, 115; Abdullah Muhiis, "Şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî el-müsemmâ Hulâşatü'd-delâ'il fi tenkihî'l-mesâ'il", *MMİADm.*, XVI /11-12 (1941), s. 506-511; M. Ben Cheneb, "al-Kudûrî", *EP* (Ing.), V, 345.

FERHAT KOCA

el-MUHTASAR

(المختصر)

Ebû Sücâ' el-İsfahânî'nin
(ö. 500/1107'den sonra)
Şâfiî fıkıhına dair eseri.

et-Takrîb fi'l-fıkıh ve Gâyetü'l-ihtisâr adlarıyla da bilinen eser Şâfiî fıkıhını özetleyen küçük hacimli bir kitaptır. Müellif önsözde eserin öğrencilerin kolayca anlayıp ezberleyebileceği, İmam Şâfiî'nin mezhebine göre belli başlı meselelerin taksimatına ve hükümlerine yer veren özlü bir metin olduğunu belirtir. *el-Muhtaşar* kitab ve fasıl tertibine göre düzenlenmiş olup ilki "Tahâret", sonuncusu "İtk" olmak üzere on altı kitaptan meydana gelmiştir. Muhtemelen fıkıh eğitiminin ilk basamağı için kaleme alındığından Mâverdi'nin *el-İknâ'î* ve Gazzâlî'nin *el-Veciz*'i gibi aynı dönemde telif edilmiş Şâfiî muhtasarlara nisbetle kitapta bilhassa vaz'î hükümler kapsamındaki terimlerin çok az kullanıldığı görülmektedir. Bu özelliğiyle eser, Abdullah b. Abdurrahman el-Hadramî'nin *el-Muḥaddimetü'l-Haḍramiyye*'si ve Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Tahrîrû Tenkihî'l-Lübâb*'ından daha kısa ve basit bir metindir. Pek çok defa basılan *et-Takrîb*'i (Bombay 1297; Kahire 1314, 1344, 1345, 1347, 1374/1955; nşr. Muhyiddin el-Cerrâh, Dimaşk 1969; Beyrut 1985; nşr. Muhammed Lebîb, Tanta 1413/1993) S. Keijzer (*Précis de jurisprudence musulmane par Abou Chodja*, Leiden 1859) ile G. H. Bousquet ("Abrégé de la loi musulmane selon le rite l'imam El-Chafi'i par Abou Chodj'a", *Revue algérienne de législation et de jurisprudence*, I [Alger 1935], s. 193-207) Fransızca'ya ve Abdullah Elçioğlu Türkçe'ye (*Şâfiî İlmihali*, İstanbul, ts.) tercüme etmiştir.

el-Muhtasar üzerine kaleme alınmış şerh ve hâşiyelerin belli başlıları şunlardır: 1. Takyyüddin İbn Dakikül'îd, *Tuḥfetü'l-lebib fi şerhi't-Takrîb*. Şerhin temel özelliği, metindeki hükümlerin naslarla ve bilhassa ahkâm hadisleriyle irtibatının kurulmasıdır (nşr. Sabrî b. Selâme Şâhin, Riyad 1420/1999). 2. Takyyüddin el-Hisnî, *Kifâyetü'l-ahyâr fi ḥallî Ğâyeti'l-iḥtişâr*. Eserde açıklamaların yanında birçok fikhî mesele mezhep literatürüne atf yapılarak ele alınmaktadır (I-II, Kahire 1350; Kum 1410; nşr. Abdullah el-Ensârî, Beyrut, ts.; nşr. Ali Abdülhamîd Ebü'l-Hayr – Muhammed Vehbî Süleyman, Beyrut 1996). 3. İbn Kâsım el-Gazzî, *Fethu'l-ḳarîbî'l-mücîb fi şerhi el-fâzi't-Takrîb (el-Ḳavlü'l-muhtâr fi şerhi Ğâyeti'l-iḥtişâr)*. Metinde yer almayan meselelere pek temas etmeyen ve lugavî tahlillere ağırlık veren kısa bir şerhtir (Bulak 1271, 1285, 1298; Kahire 1278, 1279, 1285, 1289; nşr. L. W. C. van den Berg, Leiden 1895, Fransızca tercümesiyle birlikte). Bu şerh üzerine Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî, İbrâhîm b. Muhammed el-Birmâvî (Bulak 1287, 1298; Kahire 1279, 1287, 1298) ve İbrâhîm b. Muhammed el-Bâcûrî (Bulak 1273, 1285, 1298; Kahire 1303, 1326) hâşiye yazmıştır. 4. İbn Abdüsselâm el-Menûfî, *el-İḳnâ' fi şerhi Muḥtasari Ebî Şücâc'*. Müellif bu şerhini *Teşnî'ü'l-esmâ' bi-ḥallî el-fâzi Muḥtasari Ebî Şücâc'* adıyla ihtisar etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1625). 5. Hatîb eş-Şîrbînî, *el-İḳnâ' fi ḥallî el-fâzi Ebî Şücâc'*. Eserin en çok tanınan şerhi olup (Kahire 1277, 1282, 1284, 1306, 1307; Bulak 1291, 1293; Halep 1412/1991) hâşiyeleri arasında Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî'nin hâşiyesiyle Süleyman b. Muhammed el-Büceyrimî'nin *Tuḥfetü'l-ḥabîb 'alâ şerhi'l-Ḥaḥîb*'i (I-IV, Bulak 1284; Kahire 1310; Beyrut 1398/1978, 1996, 2000) zikredilebilir. 6. İbn Kâsım el-Abbâdî, *Fethu'l-Gaffâr*. 7. Ebü'l-Fazl Veliyyüddin el-Basîr, *en-Nihâye* (nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut 1995). Şerefeddin Yahyâ b. Nüreddin Mûsâ el-İmrîtî, *et-Takrîb*'i *Nihâyetü't-tedrib fi nazmi't-Takrîb* adıyla manzum hale getirmiştir (*a.g.e.*, II, 1191; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 677). Mustafa Dîb el-Bugâ da eser üzerine *et-Tezhîb fi edilleti metni'l-Ğâye ve't-Takrîb* adıyla bir çalışma yapmıştır (Dımaşk 1983, 3. bs.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Dakikül'îd, *Tuḥfetü'l-lebib fi şerhi't-Takrîb* (nşr. Sabrî b. Selâme Şâhin), Riyad 1420/1999, s. 14-15; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1191, 1625; Serkîs, *Mu'cem*, I, 318, 509, 529, 553; II, 1416; Th. W. Juyboll, *Handleiding*, Leiden 1930, s. 374-375;

Brockelmann, *GAL*, I, 492-493; *Suppl.*, I, 676-677; *İzâhu'l-meknûn*, II, 447-448; N. P. Aghnides, *An Introduction to Mohammedan Law and A Bibliography*, Lahore 1981, s. 188; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, III, 360-361; Cl. Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1994 à 1996", *MIDEO*, XXIII (1997), s. 383; J. Schacht, "Abû Shudjâ'", *EP* (İng.), I, 150-151; Ferâmerz Hâc Menûçîhrî, "Ebû Şücâc' İsfahânî", *DMBİ*, V, 594-595; Ahmet Özel, "Fıkıh", *DİA.*, XIII, 18.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

el-MUHTASAR

(المختصر)

İbnü'l-Hâcib'in

(ö. 646/1249)

fıkıh usulüne dair eseri.

Muḥtasarü'l-uşûl, *el-Muḥtasarü'l-uşûl*, *Muḥtasaru İbnü'l-Hâcib el-uşûlî (el-aşlî, fi'l-uşûl)*, *Muḥtasarü'l-Müntehâ* gibi isimlerle anılan eser, müellifin Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İḥkâm*'i ile bunun üzerine yaptığı ihtisar çalışmasının yine kendisi tarafından yapılmış özettir (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 176; İbn Haldûn, s. 427; *Keşfü'z-zunûn*, I, 17; II, 1853). Kitabın "usul" kaydıyla birlikte anılması, yazarın Mâlikî mezhebinin istikrar döneminde fûrû alanında yazılmış en temel metinlerden biri olan *Câmi'u'l-ümme-hât* adlı diğer muhtasarından ayırt edilebilmesi içindir. *Muḥtasarü'l-Müntehâ*'nin aslı olan ilk muhtasar İbn Haldûn tarafından *el-Muḥtasarü'l-kebîr* diye anılırken Ahmed Cevdet Paşa'nın *Mukaddime Tercümesi*'nde *Münteha'l-vuşûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel* şeklinde kaydedilmiştir (*Mukaddime-i İbn Haldûn'un Faslı Sâdisinin Tercümesi*, s. 56), eserin bazı baskılarında da (Kahire 1326; Beyrut 1405/1985) bu isim esas alınmıştır. Bununla birlikte kaynaklarda daha yaygın olarak kullanılan isim *Münteha's-sûl (sû'l) ve'l-emel fi ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*'dir (Makkarî, II, 665; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1625, 1853-1855; Sıddîk Hasan Han, III, 34; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 655; krş. Serkîs, I, 72). *Münteha's-su'âl* şeklindeki adlandırmanın ise (*EP* [İng.], III, 781) yanlış olduğu anlaşılmaktadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1857).

Mütekellim'in metoduna göre yazılmış fıkıh usulü kitaplarının olgunluk aşamasını temsil eden iki önemli eserden biri Âmidî'nin *el-İḥkâm*'i, diğeri Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'üdür. Kâdî Abdülcebâr'ın *el-'Umed*, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân*, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'tamed* ve Gazzâlî'nin *el-*

Müstaşfâ'sını özetleyen ve bunların içerdiği usul konularını yeni bir sistematik içinde ele alan bu iki eser, daha sonra gelişen fıkıh usulü edebiyatını büyük ölçüde etkilemiş olup bu konuda *Muḥtasarü'l-Müntehâ*'nın da önemli katkısı vardır. Zira Âmidî ile Râzî'nin sistemleştirerek aktardıkları birikimi özetleyen bu kitap, gerek mütekellim'in metoduna gerekse karma metoda göre kaleme alınan sonraki fıkıh usulü eserlerince esas alınan son muhtasar kabul edilebilir. Nitekim İbnü'l-Hâcib'in ardından bilhassa mütekellim'in fıkıh usulü edebiyatı artık büyük ölçüde şerh ve hâşiyelerle devam etmiştir. Diğer taraftan Eş'arî fıkıh usulü geleneği içerisinde özellikle mantığın usule dahil edilmesiyle belirginleşen müteahhîrî çizgisinin Râzî-Âmidî-İbnü'l-Hâcib şeklinde ifade edildiği görülür (İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XIII, 59; XX, 403, 408; *er-Red 'ale'l-mantıkiyyin*, s. 418). Hatta İbnü'l-Hâcib, dil ilimlerinde olduğu gibi fıkıh usulü alanında da mantığı belirleyici konuma getirdiği için eleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında İbnü'l-Hâcib ve *Muḥtasarü'l-Müntehâ* üzerinde Râzî etkisinin daha belirgin olduğu söylenebilir.

Fâtımî hâkimiyeti sebebiyle öğretim halkaları zayıflayan Mısır Mâlikîleri arasında teorik fıkıh çalışmaları geri kalırken İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüne dair her iki eseri bu çevrede fıkıh usulünün gelişimi açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Çavuşoğlu, s. 21, 64). Diğer taraftan İbnü'l-Kassâr ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî gibi erken dönem usul yazarları bir yana- büyük ölçüde Eş'arî / mütekellim'in çizgisinde gelişen Mâlikî usul literatürü içerisinde mantık merkezli usul anlayışını da yine İbnü'l-Hâcib'in *el-Müntehâ*'sı ve *el-Muḥtasar*'ı ile başlatmak mümkündür. Zira Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve Mâzerî gibi daha önceki Eş'arî-Mâlikî usulcülerinin arasında mantık ilmine ve dolayısıyla mantığın fıkıh usulüne dahil edilmesine karşı bir tavır söz konusu iken İbnü'l-Hâcib ile birlikte Râzî ekolü ya da müteahhîrîn metodu Mâlikî usulü içerisinde yeni bir çizgi olarak ortaya çıkmıştır (Sa'd Gurâb, s. 18, 21; M. Hâlid Mes'ûd, s. 66, 100, 144).

Eserin konu sistematığı Âmidî'nin *el-İḥkâm*'ındaki paralel biçimde mebdâî, sem'î (şer'î) deliller, ictihad ve tercih başlığını taşıyan dört bölüm üzerine kurulmuştur. Birinci bölüm fıkıh usulüne giriş niteliği taşıyan temel bilgilerle (mebdâî) ilgilidir. Fıkıh usulünün tanımını, konusunu, amacını / faydasını ve yararlandığı ilimler hakkında oldukça ayrıntılı bilginin verildiği bu